

УДК 94(477.8):304.3]''195''+373.5.016:94(477)
DOI: 10.24919/2312-2595.10/52.257897

Світлана БІЛА

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (bilasvitlana24@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9506-2789>

Галина ГРИЦЕНКО

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (grycenko84@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7047-5664>

Бібліографічний опис статті: Біла, С., & Гриценко, Г. (2022). Автобіографічні спогади Омеляна Вишневського як джерело вивчення післявоєнної історії Західної України: теоретичні та методичні засади використання у профільній старшій школі. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 10/52, 285–305. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257897>.

**АВТОБІОГРАФІЧНІ СПОГАДИ
ОМЕЛЯНА ВИШНЕВСЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО
ВИВЧЕННЯ ПІСЛЯВОЄННОЇ ІСТОРІЇ
ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНІ
ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ
У ПРОФІЛЬНІЙ СТАРШІЙ ШКОЛІ**

Анотація. Метою дослідження є характеристика теоретичних та методичних засад застосування автобіографічних спогадів для вивчення післявоєнної історії західноукраїнського регіону в старшій профільній школі. Методологія дослідження передбачає

© Світлана Біла, Галина Гриценко, 2022

застосування загальнонаукових методів аналізу та синтезу. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше охарактеризовано теоретико-методичні засади застосування автобіографічних спогадів в освітньому процесі старшої профільної школи. **Висновки.** Автобіографічні спогади Омеляна Вишневського є цінним джерелом до вивчення соціально-економічної, культурної та політичної історії Західної України післявоєнного періоду. Опрацювання старшокласниками джерела уможливитиме реалізувати принципи антропоцентризму й аксіологізму, розвинути в учнів критичне та емпатійне мислення, логічну й інформаційну компетентності. Перед початком опрацювання спогадів школярів треба ознайомити з методичними засадами і алгоритмом опрацювання мемуарів. Необхідно наголосити, що спогади є доволі специфічним та суб'єктивним джерелом інформації, а тому потребують верифікації за допомогою інших документів і літератури. Але саме індивідуалізм спогадів є їх сильною стороною, адже автор повідомляє цінний фактологічний матеріал, який не можливо віднайти в інших джерелах інформації. В результаті детального аналізу та дослідження автобіографічних спогадів Омеляна Вишневського учні отримують більш повну картину про повсякденну історію західноукраїнського регіону, складні матеріально-побутові умови різних категорій населення, особливості навчання, праці та відпочинку молоді, їхні ціннісні орієнтації, погляди, переконання, а також інформацію про участь автора у національно-визвольному русі, особисті переживання та поєнання пов'язані з тиском тоталітарного комуністичного режиму на особистість.

Перспективним напрямом подальших досліджень є детальний аналіз спогадів автора про подальші етапи життя та розроблення ефективних прийомів їх використання в освітньому процесі.

Ключові слова: автобіографічні спогади; «мемуари»; історія повсякдення.

Svitlana BILA

PhD (History), Associate Professor, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (bilasvitlana24@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9506-2789>

Halyna HRYTSENKO

PhD (History), Associate Professor, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (grycenko84@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7047-5664>

To cite this article: Bila, S., & Hrytsenko, H. (2022). Avtobiografichni spohady Omeliana Vyshnevskoho yak dzherelo vyvchennia pisliavoiennoi istorii Zakhidnoi Ukrainy: teoretychni ta metodychni zasady vykorystannia u profilnii starshii shkoli [Autobiographical memoirs of Omelian Vyshnevsky as a source for studying the postwar history of Western Ukraine: theoretical and methodological principles of use in a specialized senior school]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho univertsytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 10/52, 285–305. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257897> [in Ukrainian].

**AUTOBIOGRAPHICAL MEMOIRS
OF OMELIAN VYSHNEVSKY AS A SOURCE
FOR STUDYING THE POSTWAR HISTORY
OF WESTERN UKRAINE: THEORETICAL
AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF USE
IN A SPECIALIZED SENIOR SCHOOL**

Summary. The purpose of the study is to characterize the theoretical and methodological foundations of the use of autobiographical memoirs for the study of the postwar history of the western Ukrainian region in a senior school. The research methodology involves general scientific methods of analysis and synthesis. The scientific novelty is that the theoretical and methodological bases of application of autobiographical memoirs in the educational process of the senior profile school are characterized. Conclusions. Omelian Vyshnevsky's autobiographical memoirs are a valuable source for studying the socio-economic, cultural and political history of the Western Ukraine in the postwar period. The elaboration of the source by senior school students will allow them to implement the principles of anthropocentrism and axiology, to develop students' critical and empathic thinking, and logical and informational competence. Before the beginning of the processing of memoirs of schoolboys, it is necessary to get acquainted with the methodical bases and algorithm of processing of memoirs. It should be emphasized that memories are a very specific and subjective source of information and, therefore, need to be verified with other documents and literature. But it is the individualism of memories that is their strength because the author communicates valuable factual material that cannot

be found in other sources of information. As a result of detailed analysis and research of Omelian Vyshnevsky's autobiographical memoirs, students will get a more complete picture of the everyday history of the western Ukrainian region, difficult living conditions of different categories of the population, features of education, work and leisure, their values, views, beliefs and information the author's participation in the national liberation movement, personal experiences and wanderings are associated with the pressure of the totalitarian communist regime on the individual.

A promising area of further research is a detailed analysis of the author's memories of subsequent stages of life and the development of effective methods of their use in the educational process.

Key words: *autobiographical memoirs; "memoirs"; history of everyday life.*

Постановка проблеми. Письмові спогади різних за професією людей – очевидців післявоєнної історії західноукраїнських теренів, дають можливість створити цілісну картину складних історичних процесів і є важливим джерелом на практичних заняттях у старшій профільній школі. Автобіографічні мемуари є важливими репрезентаторами історичної та соціальної пам'яті. Вони здатні відтворити специфічні риси епохи післявоєнного часу, всю складність і напруженість тогочасного соціуму та життєвого середовища. Водночас вони є відображенням індивідуальних особистісних рис автора, його унікального розуміння історії регіону. Емоційна психологічна насиченість спогадів забезпечує і детальне дослідження особистості автора, його ціннісних орієнтацій та переконань. Таким чином, застосування спогадів у науковому дискурсі та освітньому процесі сприяє реалізації принципів антропоцентризму та гуманізму в сучасній історичній науці й освіті. Вони є незамінними для вивчення національного і культурного життя, регіональної історії та історії повсякдення.

Метою дослідження є характеристика теоретичних та методичних засад застосування автобіографічних спогадів для вивчення післявоєнної історії західноукраїнського регіону в старшій профільній школі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні засади і рекомендації застосування автобіографічних спогадів у науковому й освітньому процесі проаналізовані у чималій кількості розвідок

українських вчених (Макарчук, 1999; Калакура, Войцехівська, & Корольов, 2002; Єловських, 2006; Любовець, 2010; Казьмирчук, 2010; Яременко, 2010; Коляструк, 2008, 2010; Литвиненко, 2017; Торопцева, 2018; Сальникова, 2004). С. Макарчук характеризує мемуари як «твори про дійсні соціально-економічні, політичні, культурні, сімейно-побутові та інші процеси і події, написані учасниками подій і процесів або їх безпосередніми спостерігачами через певний проміжок часу» (Макарчук, 1999, с. 294). Науковець підкреслює, що письмові спогади відображають інформацію про побут, інтимну сферу, релігійні переконання авторів і доквілля. Водночас вчений підкреслив і суттєві недоліки спогадів, зумовлені тим, що вони створюються на основі людської пам'яті, у них події оцінюються не відповідно до реальної ролі у житті суспільства, «не з позиції синхронної подіям власної та громадської думки, а з позицій своїх поглядів часу створення мемуару, відповідно він не відображає поглядів зображуваної епохи, а прикрашає чи охолює її переконаннями і поглядами, що запанували в суспільстві через десятиліття» (Макарчук, 1999, с. 294–295). С. Макарчук виокремив і жанрові підвиди мемуарних джерел (спогади, автобіографії, щоденники, некрологи, листи, літературні записи, подорожні нотатки) (Макарчук, 1999, с. 298). У. Єловських першою в українській історіографії проаналізувала доробок вчених з проблеми дослідження письмових спогадів. На її думку «сучасний етап історіографії мемуаристики характеризується посиленням уваги дослідників до культурологічного та еволюційного аспектів мемуаристики» (Єловських, 2006, с. 159). Детально проаналізувала стан дослідження в українській та зарубіжній історіографії мемуарів як історичних та біографічних джерел Н. Любовець (Любовець, 2010, с. 66–104). Дослідниця акцентує, що термін «мемуари» є синонімічним до «спогади». Вони відображають вагомі культурологічні матеріали і є необхідними при вивченні ментальності окремих осіб та соціуму загалом певного історичного періоду (Любовець, 2010, с. 99).

Як відзначила М. Казьмирчук основною ланкою створення спогадів є безумовно особистість автора. Дослідниця вперше запропонувала розрізняти підвиди мемуарних джерел, які були спрямовані на негайну публікацію та відтерміновані (Казьмирчук, 2010, с. 9, 34). М. Казьмирчук та І. Войцехівська підкреслили, що є спогади, які були написані відразу під час пережитого, вони, влас-

не, – найбільш цінні, водночас поширеними є спогади створені через значний інтервал часу (Казьмирчук 2010, с. 34; Калакура, Войцехівська, & Корольов, 2002, с. 363). М. Казьмирчук підкреслює, що характерними рисами мемуарів є ретроспективність, документальний характер та «особистісне начало» (Казьмирчук, 2010, с. 34). І. Войцехівська відзначає, що серед підвидів мемуарної літератури саме спогади і є мемуарами (Калакура, Войцехівська, & Корольов, 2002, с. 359). Будь-який спогад створюється автором з певними цілями, зокрема самоаналізу, самовираження, сповіді, бажання зафіксувати про себе відбиток в історії та нагадування для наступних поколінь (Калакура, Войцехівська, & Корольов, 2002, с. 363). Учена розробила методичні рекомендації щодо критики письмових спогадів, розділивши її на кілька етапів. На першому етапі, як підкреслює І. Войцехівська, дослідникам доцільно з'ясувати усі деталі про автора документа, зокрема його життєвий шлях, особливості професійної діяльності, суспільно-політичні погляди і переконання (Калакура, Войцехівська, & Корольов, 2002, с. 362). У наступних етапах необхідно визначити мету і призначення написання спогадів, з'ясувати час і місце створення спогадів, форму створення, визначити повноту, вірогідність, правдивість джерел (Калакура, Войцехівська, & Корольов, 2002, с. 362–364).

Цінність спогадів для дослідження історії повсякденності відзначила О. Коляструк і наголосила, що у них зміщені акценти на головному та другорядному. Дослідниця зацентрувала на важливості дослідження письмових спогадів простих пересічних людей, оскільки у них міститься цінний фактологічний матеріал, як незафіксований в інших документах (Коляструк, 2008, с. 146). Цінність особистих спогадів, на переконання науковиці, полягає і в тому, що автор мемуарів почасти пояснює у своєму творі ті речі, які є не зрозумілими для сучасного соціуму (Коляструк, 2008, с. 149). Слушними є зауваги вченої є про те, що у спогадах враховуються і аналізуються морально-етичні норми, установки, цінності, стереотипи тогочасного суспільства (Коляструк, 2008, с. 146; Коляструк, 2010, с. 55). О. Коляструк підкреслює, що при аналізі письмових спогадів треба розуміти, що пам'ять людини, яка пише мемуари, є надто вибіркова та необ'єктивна, найтрагічніші події інколи «затираються», історичні події «нормалізуються», внаслідок чого минулі періоди в житті особистості ідеалізуються та міфологізуються (Коляструк,

2008, с. 149; Коляструк, 2010, с. 656). Почасти автори мемуарів вибирають для висвітлення найбільш, на їхню суб'єктивну думку, яскраві та «зручні для них» події та деталі (Коляструк, 2008, с. 149; Коляструк, 2010, с. 56).

Основні підходи у сучасному науковому дискурсі до вивчення письмових спогадів: інформаційний, комунікативний, біографічний, міждисциплінарний, культурологічний проаналізував А. Литвиненко детально описавши культурологічні засади вивчення мемуарів (Литвиненко, 2017, с. 30). Науковець акцентує, що поштовхом до створення спогадів є бажання особистості репрезентувати свої думки щодо прожитих років і розуміння важливості свого життєвого шляху для себе і соціуму загалом (Литвиненко, 2017, с. 31). Автор чітко розділяє спогади на «сучасні історії» та «мемуари-автобіографії», спрямовані до нащадків, які узагальнюють життєвий шлях, позитивний досвід життєдіяльності (Литвиненко, 2017, с. 31). Слушними є зауваги про те, що на достовірність інформації, відображеної у спогадах, мають вплив світоглядні орієнтації, особливості мислення, емоційна сфера і навіть підсвідомість (Литвиненко, 2017, с. 31).

Детально проаналізувала роль особистісного фактора у створенні мемуарів А. Теренцева. Вона акцентує, що найголовнішими рисами особистісних спогадів є індивідуалізм, емоційна забарвленість, психологізм та суб'єктивізм (Торопцева, 2018, с. 103, 106). На думку вченої, мемуари здатні відтворити внутрішній стан, емоції, відчуття, думки людини, яка їх створює (Торопцева, 2018, с. 103). Історик зауважує, що автори спогадів описують події, які були пережиті ними особисто, залишили у їх свідомості яскраве враження. Відтак, цінність спогадів полягає у тому, що вони позбавлені заштампованості і цензури, відображають загальні та культурологічні тенденції, суспільно-політичні проблеми певного історичного періоду (Торопцева, 2018, с. 103). Дослідниця акцентує, що основою детального аналізу та критики письмових спогадів є аналіз особистості автора джерела за чіткими критеріями. А. Торопцева пропонує при аналізі спогадів звертати увагу на національність, громадянську позицію, рівень освіти, особливості мовлення, індивідуальні риси характеру і темпераменту, обставини і період створення спогадів (Торопцева, 2018, с. 106). Науковиця наголосила, що спогади, створені в юнацькому віці, кардинально відрізняються від спогадів, написаних у зрілому та похилому: перші – надто емоційні, у другі –

передбачають більшу вибірковість у висвітленні фактів, окремі факти авторами можуть спеціально замовчуватися, а окремі описуватися більш детально як найбільш значущі та важливі (Торопцева, 2018, с. 106). Цінними є поради вченої, що при критиці письмових спогадів варто аналізувати оцінки життєдіяльності та особистісних рис автора джерела його сучасниками (Торопцева, 2018, с. 106).

Значно менше досліджень, присвячених використанню спогадів на уроках історії. Методика роботи з ними висвітлюється дидактами переважно у контексті роботи з письмовими історичними документами (Задорожна, 2003, 2005; Єрмоленко, 2007, 2008; Євтушенко, 2008). І. Коляда акцентує, що на першому етапі організації пошуково-дослідницької роботи доцільне використання опублікованих спогадів (Коляда, 2019, с. 39). М. Мимоход описав теоретико-методичні засади використання мемуарів у старших класах на уроках української літератури (Мимоход, б.р.). Водночас доцільно відзначити, що на практичних заняттях автори підручників пропонують учням опрацьовувати опубліковані спогади різних категорій людей і виконувати певні завдання (Гісем & Мартинюк, 2019, с. 45).

Виклад основного матеріалу. Опубліковані спогади є важливим текстовим (емпіричним і теоретичним) джерелом для вивчення суспільно-політичних, культурних, націєтворчих процесів в УРСР післявоєнного періоду, яке доцільно застосовувати і при вивченні регіональної історії та історії повсякдення. Опрацювання таких спогадів буде формувати у старшокласників аналітичне і критичне мислення, навички дослідницької роботи, інформаційну, логічну й аксіологічну компетентність. На нашу думку, учням старшої профільної школи, суспільно-гуманітарних класів доцільно пропонувати опрацьовувати спогади не тільки видатних суспільно-політичних діячів, але і пересічних громадян (викладачів, митців, службовців, інженерів, робітників, селян), оскільки вони містять деякі факти, емоційні та психологічні установки, ціннісні орієнтації і переконання тогочасних людей, які неможливо віднайти в інших джерелах (Литвиненко, 2017, с. 31). Показовими в цьому плані є спогади професора Дрогобицького державного педагогічного університету Омеляна Вишневського (Вишневський, 2012). Ці мемуари учні можуть порівнювати зі спогадами інших людей (наприклад, інженерів, службовців, чиновників, митців, селян, робітників), виконуючи певні проєктні та дослідницькі завдання. Перед початком

такої дослідницької роботи школярів необхідно ознайомити з теоретико-методичними засадами опрацювання такого роду джерел, які подані у науковій літературі (Калакура, Войцехівська, & Корольов, 2002, с. 362–364; Торопцева, 2018, с. 103–106). Зокрема, передусім доцільно з'ясувати основні факти життєдіяльності автора спогадів, основні віхи його професійної діяльності, ціннісні орієнтації та погляди. Наприклад, стислі, але найвиразніші та найістотніші особистісні дані про автора вказаних спогадів такі: Омелян Іванович Вишневський (1931–2019) – уродженець с. Ясеновець Рожнятівського району Івано-Франківської області. Навчався у Рожнятівській середній школі та Стрийській гімназії, активний учасник молодіжного крила ОУН. У 1953 р. закінчив Чернівецький університет зі спеціальності англійська філологія. У 1955 р. виключений з аспірантури з політичних причин. У 1955–1978 рр. викладав англійську мову у сільських школах Івано-Франківської області. У 1978 р. у Москві захистив кандидатську дисертацію з проблем навчання іноземної мови. З 1978 р. працював доцентом Дрогобицького педагогічного університету. У 1990–2006 рр. очолював кафедру педагогіки Дрогобицького педагогічного університету. У часи «перебудови» – ініціатор концепції перебудови освітнього процесу у Дрогобицькому державному педагогічному інституті, зорієнтованої на активізацію самостійної творчо-пошукової діяльності студентів. У період незалежності Омелян Вишневський – ініціатор впровадження автентичної національної педагогіки, концепції сучасного українського національного виховання, автор підручника «Теоретичні основи педагогіки», ініціатор відродження педагогічного товариства імені Григорія Ващенка (Гентош, 2011, с. 73–77). Сучасні українські педагоги написали чимало позитивних відгуків про діяльність і наукову творчість Омеляна Вишневського на ниві відродження та розвитку української національної педагогіки («Відгуки на праці автора», 2011, с. 37–72). Педагог за свою невтомну працю нагороджений численними відзнаками, найважливіші з них знак «Учаснику національно-визвольної боротьби», медаль «Будівничий України». Сам автор про своє життя висловився так: «живу з вірою про відродження українськості» (Вишневський, 2012, с. 125).

Стосовно мети і часу створення мемуарів, то варто підкреслити, що Омелян Вишневський написав у похилому віці, а тому, вони характеризуються певною вибірковістю подій, які автор вва-

жає найважливішими у житті і які зберегла його пам'ять. Метою створення спогадів, як відзначає професор, є «потреба пошуку спокою для власної душі і обов'язок передати образ побаченого і пережитого тим, хто йде за нами» (Вишневський, 2012, с. 5). Мемуари, написані на початку ХХІ ст. (отже, за багато років після пережитого) і були призначені для молодих людей, щоб «фізично» зберегти минуле і передати його естафету від тих, кого вже немає, до тих, хто приходить» (Вишневський, 2012, с. 5).

Спогади написані літературною українською мовою у художньому жанрі, разом проте не позбавлені наукової аналітики. Аналіз об'єктивності, достовірності, повноти джерела необхідно розпочати із констатації того, що найбільш яскраві спомини автор подає про 1944–1955 рр. – період юності, вочевидь, найбільш напружений та складний час воєнного і післявоєнного лихоліття для кожного пересічного українця. Для Омеляна Вишневського – це період становлення як особистості, важливих життєвих уроків, перепитій, коливань, формування ціннісних орієнтацій і світогляду. Прикметно, що свої спогади про минулі події у рідному селі Ясеновець, Рожнятові, Чернівцях, Омелян Вишневський поєднав із аналітичним викладом (на основі власних згадувань пережитого і опрацювання певної літератури та джерел) тогочасних загальних тенденцій і процесів в Україні (це, наприклад, згадки про Голокост євреїв, голод 1946–1947 рр. колективізацію західноукраїнського села, індустріалізацію Західної України, вербування інформаторів та провокаторів, національно-визвольний рух, перші повоєнні вибори, репресії радянської влади проти УПА, космополітів, кібернетиків, лікарів тощо). Ці свідчення слугують певним контекстуальним тлом для переказу особисто пережитих подій. Найбільш цінна інформація у спогадах Омеляна Вишневського цього відтинку часу це, з одного боку, – історія повсякдення (побутові умови, особливості навчання, праці, відпочинку), а з іншого – це інформація про участь у молодіжній націоналістичній організації, перипетії Другої світової війни на регіональному рівні, репресії радянської влади проти краян і особисто нього. Учням необхідно пояснити, що не менш цінними у спогадах дрогобицького професора є внутрішні емоції, переживання, оцінки і особистісне ставлення автора до тих чи тих подій, явищ та діяльності осіб (Торопцева, 2018, с. 103). Адже будь-які спогади – це фактичний самоаналіз, копірсання у найтемніших закутках свідо-

мості та підсвідомого. Науковець виражає негативну оцінку двом тоталітарним ідеологіям та режимам – німецькому нацизму і «чортополоху більшовизму» й «комунізму» (Вишневський, 2012, с. 40, 50, 67, 79). Автор пригадує, як зневажливо ставились німці до українців (і до нього зокрема) та жорстоко поводитись з євреями, але ще жорстокішими були облави «червоної мітли», депортації до Сибіру, репресії, розстріли і катування невинних людей (Вишневський, 2012, с. 40, 50, 68, 72–74). Пророчими виглядають сьогодні судження Омеляна Вишневського, що радянські уповноважені особи поводитись у Західній Україні як справжні окупанти. Автор засуджує і вимушене лукавство, і пристосуванство значної частини галицької молоді, водночас заявляючи, що воно було життєво необхідним в умовах адаптації до радянських реалій (Вишневський, 2012, с. 79).

Цікавими, хоча і надто фрагментарними, є спогади О. Вишневського про останні тижні навчання у Стрийській гімназії перед наближенням фронту у 1944 р. Науковець відзначив, що гімназійний будинок тоді забраний німцями на потреби військового госпіталю, а тому навчання проходило у стодолах, які розташовувалися по дорозі на Львів. Учений пригадував, що «писали на коліні, дошка («таблиця») висіла на задніх дверях стодоли. Уроки чергувалися довільно, залежно від предметів і потреби оцінок в них... Провчившись за таких умов кілька тижнів, ми одержали свідоцтва і роз'їхалися – назавжди» (Вишневський, 2012, с. 52–53). Омелян Вишневський, підкреслює, що в майбутньому долі гімназистів складались по-різному, інколи трагічно. На переконання автора спогадів, «шанси у наймолодших були найкращими – їм випало пристосуватись до нових умов – лукавити, або взагалі триматися від політики осторонь» (Вишневський, 2012, с. 53). Правдивими є судження автора, що після війни у радянський час «людина, яка захотіла залишитися собою, ризикувала стати ізгоем або потрапити до в'язниці» (Вишневський, 2012, с. 79). Цінними є зауваження автора, що йому вдалося працювати разом та активно спілкуватися у Дрогобицькому педагогічному університеті лише з одним колишнім учнем Стрийської гімназії – викладачем закладу – Зеновієм Гузаром (Вишневський, 2012, с. 53).

Виваженими і критичними видаються спогади автора про усі труднощі та незгоди навчання у Рожнятівській радянській школі:

«не було жодних підручників, зошитів та іншого шкільного приладдя... всі записи (конспекти) учні вели – хто на чому – на старих документах, на пакувальному сірому папері тощо» (Вишневський, 2012, с. 77). Омелян Вишневський акцентує, що учні старших класів перебували в деякій опозиції до радянських педагогів, не вступали ані до піонерської, ані до комсомольської організації, відмовлялись ставити прокомуністичну п'єсу Ярослава Галана «Під золотим орлом» (Вишневський, 2012, с. 77–79). З гордістю вчений згадує, що він навідріз відмовився стати головою учкому, а на заході, присвяченому Дню народження Тараса Шевченка, декламував повний текст поеми «Кавказ», що було значним шоком для вчителів. Водночас, професор позитивно оцінює уроки вчителя історії (який був і директором Рожнятівської школи) Храпчинського та вчительки російської літератури Надії Авраменко. На думку Вишневського, директор, хоча і східняк, був антикомуністом, таємно симпатизував старшокласникам (Вишневський, 2012, с. 79). Об'єктивними є висновки автора про навчання у радянській школі – «це була школа вимушеного лукавства, без якого вижити було неможливо» (Вишневський, 2012, с. 79).

Учений доволі детально описав у своїх спогадах студентські побутові труднощі під час навчання у Чернівецькому університеті (1948–1953) на англійській філології. Науковець акцентує, що «годувальником» і вкрай необхідною річчю для студентів був примус, за допомогою якого вони готували їжу, оскільки стипендії (220 крб.) на нормальне харчування у їдальні не вистарчало, а батьки могли допомогти лише деякими продуктами (засушеною картоплею та салом) і лише інколи грошима. Омелян Вишневський пригадує, що «кілька років на обід в мене була одна страва: кукурудзяна кулеша, заправлена салом, і чай» (Вишневський, 2012, с. 83). З певним сарказмом і вочевидь неприхованим болем відзначає, що на «другому курсі батьки мені купили навіть нову «куфайку», що відразу стала для мене предметом парубоцьких гордощів» (Вишневський, 2012, с. 83). З гордістю педагог підкреслив, що з третього курсу він мав додаткові джерела прибутку – репетиторство, а з п'ятого – підробіток лаборантом у технікумі та виготовлення унаочнення для викладачів (Вишневський, 2012, с. 83). Вчений пригадує і курйозний випадок, який стався з ним під час пошуків додаткових заробітків, коли на вимогу мами одного учня він змушений був придбати калоші

(котрі на той час студентська молодь вже не носила), щоб не забруднювати їй підлогу. Проте калоші так і не придалися і довгий час стояли під ліжком у гуртожитку, "слугуючи" предметом студентських жартів» (Вишневський, 2012, с. 90).

Прикметно, що спогади Омеляна Вишневського можуть служити і певним посібником для учнів з вивчення рівня матеріального забезпечення інших категорій населення у післявоєнний час, бо він порівняв доходи доцента університету (3200 крб.) і з заробітною платою техпрацівниці у школі (300 крб.) і вчителя (400 крб.).

Описав учений і деякі розваги тогочасних студентів: «скромні танцюльки», перегляд трофейних фільмів, відвідування сеансу екстрасенса Мессінга, піші прогулянки Чернівцями з роздумами-мріями про майбутнє з другом Миколою Гулою (Вишневський, 2012, с. 84–85, 88–89). Об'єктивними є спогади автора, що надто скромними були навіть студентські весілля, на яких основними стравами були вінегрет та «хрусти» (Вишневський, 2012, с. 86–87).

Доволі неординарними є міркування вченого про несподівані кон'юнктурні причини залишення його при Чернівецькому університеті та зарахування у 1953 р. до аспірантури: «після смерті Сталіна Берія рвався до влади і щоб одержати підтримку в народі, кинув клич орієнтації на національні кадри» (Вишневський, 2012, с. 97). Автор з неприхованим жалем та обуренням – констатує факт, що, незважаючи на майже закінчену дисертацію про авторство балад Робін Гуда під керівництвом проф. Романа Волкова, через «звинувачення у приховуванні минулого» та приналежність до націоналістичної організації «Юнаки», у 1955 р. він був відрахований з аспірантури та виключений з комсомолу (Вишневський, 2012, с. 98).

Омелян Вишневський описав і клопоти (через політичну неблагонадійність), пов'язані з пошуком подальшої роботи, та важкі учительські будні у сільській школі. Особливо критично науковець відзивався про практику залучати вчителів та учнів до сільськогосподарських робіт, зокрема збирання восени цукрових буряків (Вишневський, 2012, с. 99–100).

Загалом історія повсякденного життя, особливо побутові умови післявоєнного періоду у західноукраїнському регіоні, охарактеризовані автором як вкрай важкі та несприятливі: діяли репресії, виселення, арешти, зради і доноси, вбивства, збройні сутички. На базарах – бандитизм, безпритульні безногі інваліди, дороговизна,

дикий дефіцит найнеобхідніших товарів. У лікарнях повно хворих на венеричні хвороби, епідемія черевного тифу» (Вишневський, 2012, с. 59). Особливо важко було з харчуванням, як стверджує науковець у рідному селі, навесні та влітку 1947 р. – «було лише трохи вівсяної муки, молотої на жорнах. З неї пекли коржики, плячки або варили «чир» (Вишневський, 2012, с. 75). Утім, вчений констатує, що у значно гіршому становищі перебували молдавани, які часто вимінювали у галичан свої домоткані килими на вівсяну муку (Вишневський, 2012, с. 75). Крім того, автор зауважує, що в регіоні проходили і відбудовчі процеси, електрифікація сіл та індустріалізація. Західна Україна розглядалась радянською владою як джерело дешевих нафти, газу і деревини (Вишневський, 2012, с. 61).

Особливо цінними є спогади Омеляна Вишневського про особисту участь у національно-визвольному русі, провокації та репресії радянської влади щодо нього та краян. Старшокласникам при цьому важливо прокоментувати, що, опрацьовуючи мемуари, треба вчитися виокремлювати з інформації основні факти, що безпосередньо стосуються життя та діяльності їх автора (які є важливими з огляду, що можуть бути взагалі не зафіксованими в інших джерелах), а відтак аналізувати їх достовірність та об'єктивність, порівнюючи з іншими джерелами, пам'ятаючи, що деякі з них свідомо можуть бути перебільшеними та заідеалізованими (Коляструк, 2008, с. 146–149).

Відтак, при роботі із спогадами у школярів будуть формуватися аналітичне та критичне мислення і логічна компетентність. Так, наприклад, зі спогадів Омеляна Вишневського можна дізнатися, що у віці 12–13 років автор був станичним «запасної сітки» молодіжної організації «Юнаки» і мав псевдонім «Яструб». Вчений описав і основні заняття молодших «юнаків під керівництвом старших хлопців Влодка Прокопівка і Михайла Диріва»: ми вивчали ідеологічні предмети, техніку конспірації, історію України та виконували деяку практичну роботу (збирали одяг та харчі для «хлопців», носили «штахети» у сусідні села тощо). Автор відзначає, що був особисто знайомим з представниками районного проводу ОУН Миколою Біланом і Теодозієм Кутурбашом (Вишневський, 2012, с. 47). Цікавими є зауваги науковця, що діяльність ОУН в цей час була майже легальною, інколи у селі старші хлопці марширували та співали українських патріотичних пісень (Вишневський, 2012, с. 47).

Омелян Вишневський навіть проаналізував причини цього явища: фізична відсутність німців у селі, нерозвинутість провокаційної та агентурної системи, мовні бар'єри (Вишневський, 2012, с. 48). Яскравим спогадом залишився у пам'яті педагога рейд через село кількатисячного повстанського загону «Різуна» (Василя Андрусяка) у 1944 р. Селяни спостерігали за повстанцями з гордістю, бо через село проходила українська армія (Вишневський, 2012, с. 54). Науковець підкреслює, що з наближенням фронту, з метою безпеки підлітків, молодіжне крило ОУН фактично було розпущене (Вишневський, 2012, с. 55). Заслужують на увагу і спогади автора про несподіваний нічний візит до батьківської хати повстанця, облаву енкаведистів у його власному дворі, під час якої солдати знайшли книги з історії України, після цього влаштували допит і побиття підлітка (Вишневський, 2012, с. 66–67). Характерно, що останній випадок професор оцінив як певний урок комунізму.

Особливо детально Омелян Вишневський охарактеризував одіозну діяльність так званих «яструбків», провокаторів, інформаторів, завербованих радянськими урядовцями, адже завдяки їм були знищені не тільки тисячі повстанців, але і значна частина інтелігенції та молоді. Вчений описав і особисто щодо нього вчинену провокаційну акцію у 1949 р. – зустріч з провокатором, котрий передав автору підпільну літературу і спонукав юнака створити організаційний осередок ОУН у Чернівецькому університеті. Тільки обережність автора та його батьків (котрі кинули праці до криниці) та негайний від'їзд до Чернівців врятували професора від подальшого негайного арешту (Вишневський, 2012, с. 91–93). Прикметно, що автор, ймовірно з особистих міркувань, не вказав прізвище провокатора. Однак педагог був переконаний, що свідчення цієї людини було основною підставою для виключення його з комсомолу та аспірантури у 1955 р. (Вишневський, 2012, с. 98). Водночас дослідник відзначає, що «справа» на нього була сфабрикована раніше і факти про його «антирадянську» діяльність накопичувалися поступово. Омелян Вишневський відзначив, що у «справі», напевне, були зазначені факти його приналежності до організації «Юнаки» (за знайденими радянською владою документами в селі, вміщеними у засургушованій пляшці), малювання тризуба на листі до дядька, знайденої енкаведистами забороненої літератури у столі, відмова від постановки антинаціоналістичної п'єси у школі тощо) (Вишневський,

2012, с. 67, 79, 86, 98). Проте автор зауважив, що із справою йому не дозволили ознайомитись навіть у 2011 р. (Вишневський, 2012, с. 86). Старшокласникам слід пояснити, що деякі наведені факти у спогадах потребують верифікації і додаткового дослідження, наприклад, необхідно з'ясувати повні імена та прізвища деяких згаданих людей.

Загалом очними та й аргументованими є висновки автора про те, що у післявоєнні роки він себе відчував під постійним наглядом («ковпаком») радянської влади (Вишневський, 2012, с. 88–89). Вчений акцентував, що життя молоді в цей період «було наповнене драматичними ситуаціями, арештами, доносами і шпигуванням, на тлі чого побутові труднощі видавалися менш помітними» (Вишневський, 2012, с. 88).

Отже, автобіографічні спогади Омеляна Вишневського є цінним джерелом до вивчення соціально-економічної, культурної та політичної історії Західної України післявоєнного періоду. Опрацювання старшокласниками джерела дасть змогу реалізувати принципи антропоцентризму й аксіологізму, розвинути в учнів критичне і емпатійне мислення, логічну та інформаційну компетентності. Перед початком опрацювання спогадів школярів варто ознайомити з методичними засадами і алгоритмом опрацювання мемуарів. Необхідно наголосити, що спогади є доволі специфічним та суб'єктивним джерелом інформації, а тому потребують верифікації за допомогою інших документів та літератури. Але саме індивідуалізм спогадів є їх сильною стороною, адже автор повідомляє цінний фактологічний матеріал, який неможливо віднайти в інших джерелах інформації. У результаті детального аналізу та дослідження автобіографічних спогадів Омеляна Вишневського учні отримають більш повну картину про повсякденну історію західноукраїнського регіону, складні матеріально-побутові умови різних категорій населення, особливості навчання, праці та відпочинку молоді, їхні ціннісні орієнтації, погляди, переконання, а також інформацію про участь автора у національно-визвольному русі, особисті переживання та поневіряння пов'язані з тиском тоталітарного комуністичного режиму на особистість.

Перспективним напрямом наступних досліджень є детальний аналіз спогадів автора про подальші етапи життя та розроблення ефективних прийомів їх використання в освітньому процесі.

Джерела та література

- Боровський, Я., Варшавчик, М., Войцехівська, І., Ганжа, О., & Голобуцький, П.** (1998). *Джерелознавство історії України: довідник*. Київ: Інститут археографії.
- Вишневський, О.** (2012). *На роздоріжжях минулого (спогади на схилі літ – від першої особи)*. Дрогобич.
- Гентош, О.** (2011). Погляд у минуле на порозі Ювілею. В О. Вишневський, *На ниві відродження української педагогіки (Наукові прагнення і здобутки автора на тлі прожитих літ). До 80-річчя від дня народження та 55-річчя освітньої діяльності* (с. 73–77). Дрогобич: видавець Святослав Сурма.
- Відгуки на праці автора, інтерв'ю.* (2011). В О. Вишневський, *На ниві відродження української педагогіки (Наукові прагнення і здобутки автора на тлі прожитих літ). До 80-річчя від дня народження та 55-річчя освітньої діяльності* (с. 37–72). Дрогобич: видавець Святослав Сурма.
- Гісем, О., & Маргинюк, О.** (2019). *Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти* (с. 59–61). Харків: Вид-во «Ранок».
- Свтушенко, Л.** (2008). Робота з історичними документами як засіб формування історичного мислення сучасного учня. *Історія в школах України*, 6, 11–13.
- Єрмоленко, А.** (2007). Як працювати з джерелами інформації на уроках історії. *Історія в школах України*, 7, 35–38; 8, 24–26; 9–10, 27–31.
- Єрмоленко, А.** (2008). Як працювати з джерелами інформації на уроках історії. *Історія в школах України*, 2, 35–38.
- Словських, У.** (2006). Загальнотеоретичні питання вивчення мемуарів як історичного джерела: історіографія проблеми. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та практики*, 13, 152–161. Київ: Ін-т історії України НАН України.
- Задорожна, Л.** (2003). Вивчення теми «Післявоєнна відбудова і розвиток України в 1945 – на початку 50-х років» за допомогою історичних документів. *Історія в школі*, 9, 13–21.
- Задорожна, Л.** (2005). Методика використання документів у процесі навчання історії. *Історія в середніх і вищих навчальних закладах України*, 1, 29–33; 2, 2–5.
- Задорожна, Л.** (2006). «Діти війни»: спогади як джерело історичних знань. *Історія в школі*, 5, 22–25.
- Калакура, Я., Войцехівська, І., & Корольов, Б.** (2002). *Історичне джерелознавство: підруч. для студентів істор. спец. ВНЗ*. Київ: Либідь.
- Казьмирчук, М.** (2010). *Джерела особового походження*. Київ: Логос.

- Коляда, І.** (2019). Усна історія – складова науково-дослідницької роботи з історичного краєзнавства учнів – членів МАНУ. *Усна історія: проблеми та перспективи використання нарративних джерел в історичних наукових дослідженнях*: збірник матеріалів семінару методистів, керівників наукових відділень суспільно-гуманітарного профілю МАН України (м. Київ, 15 травня 2019 року). (с. 34–41). Київ.
- Коляструк, О.** (2008). Документи особового походження як джерела з історії повсякденності. *Український історичний журнал* (с. 145–153). Київ.
- Коляструк, О.** (2010). Джерела з історії повсякденності. *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)* (Кн. 1 (1–2), с. 49–73). Київ: Інститут історії України НАН України.
- Литвиненко, А.** (2017, серпень). Культурологічні засади та основні підходи до вивчення джерел регіональної мемуаристики. *Молодий вчений*, 8.1 (48.1), 30–34.
- Любовець, Н.** (2010). Вивчення мемуарів як історичного та біографічного джерела: до історіографії проблеми. *Українська біографістика*, 7, 66–104. Взято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2010_7_5.
- Макарчук, С.** (1999). *Писемні джерела з історії України*: курс лекцій. Львів: Світ.
- Мимоход, М.** (б.р.). *Використання мемуарів на уроках української літератури в старших класах*. Взято з <https://ukrlit.net/article/1/1833.html>.
- Сальникова, А.** (2004). Источники по истории советской повседневности и проблемы их истоведческой критики. *Эпоха. Культуры. Люди (История повседневности и культурная история Германии и Советского Союза. 1920–1950-е годы)*: матер. междунар. науч. конф. (Харьков, сентябрь 2003 г.) (с. 290–291). Харьков.
- Торопцева, А.** (2018). Вивчення особистості автора як один з етапів критики мемуарних джерел в історичному дослідженні. *Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. Історичні науки*, 1 (45), 102–107.
- Яременко, М.** (2010). *Спеціальні історичні дисципліни*: навч. посіб. для студ. істор. спеціальностей. Київ: Аграр Медіа Груп.

References

- Borovskyi, Ya., Varshavchyk, M., Voitsekhivska, I., Hanzha, O., & Holobutskyi, P.** (1998). *Dzhereloznavstvo istorii Ukrainy: dovidnyk [Source studies of the history of Ukraine: handbook]*. Kyiv: Instytut arkhеohrafiї [in Ukrainian].
- Vyshnevskiy, O.** (2012). *Na rozdorizhzhziakh mynuloho (spohady na skhyli lit – vid pershoi osoby) [At the crossroads of the past (memories of the past years – from the first person)]*. Drohobych [in Ukrainian].

- Hentosh, O.** (2011). Pohliad u mynule na porozi Yuvileiu [A look into the past on the threshold of Jubilee]. In O. Vyshnevskiy, *Na nyvi vidrodzhennia ukrainskoi pedahohiky (Naukovi prahnennia i zdobutky avtora na tli prozhytykh lit). Do 80-richchia vid dnia narodzhennia ta 55-richchia osvitoi diialnosti – In the field of revival of Ukrainian pedagogy (Scientific aspirations and achievements of the author against the background of the past years). To the 80th anniversary of the birth and the 55th anniversary of educational activities* (pp. 73–77). Drohobych: vydavets Sviatoslav Surma [in Ukrainian].
- Vidhuky na pratsi avtora, intervii [Reviews of the author's work, interviews].* (2011). In O. Vyshnevskiy, *Na nyvi vidrodzhennia ukrainskoi pedahohiky (Naukovi prahnennia i zdobutky avtora na tli prozhytykh lit). Do 80-richchia vid dnia narodzhennia ta 55-richchia osvitoi diialnosti – In the field of revival of Ukrainian pedagogy (Scientific aspirations and achievements of the author against the background of the past years). To the 80th anniversary of the birth and the 55th anniversary of educational activities* (pp. 37–72). Drohobych: vydavets Sviatoslav Surma [in Ukrainian].
- Hisem, O., & Martyniuk, O.** (2019). *Istoriia Ukrainy (riven standartu): pidruchnyk dlia 11 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine (standard level): textbook for 11 classes lock total among education]*. (pp. 59–61). Kharkiv: Vyd-vo «Ranok» [in Ukrainian].
- Yevtushenko, L.** (2008). Robota z istorychnymy dokumentamy yak zasib formuvannia istorychnoho myslennia suchasnoho uchnia [Working with historical documents as a means of forming the historical thinking of the modern student]. *Istoriia v shkolakh Ukrainy – History in schools of Ukraine*, 6, 11–13 [in Ukrainian].
- Yermolenko, A.** (2007). Yak pratsiuvaty z dzhelamy informatsii na urokakh istorii [How to work with sources of information in history lessons]. *Istoriia v shkolakh Ukrainy – History in schools of Ukraine*, 7, 35–38; 8, 24–26; 9–10, 27–31 [in Ukrainian].
- Yermolenko, A.** (2008). Yak pratsiuvaty z dzhelamy informatsii na urokakh istorii [How to work with sources of information in history lessons]. *Istoriia v shkolakh Ukrainy – History in schools of Ukraine*, 2, 35–38 [in Ukrainian].
- Yelovskiykh, U.** (2006). Zahalnoteoretychni pytannia vyvchennia memuariv yak istorychnoho dzhelera: istoriohrafiiia problemy [General theoretical issues of studying memoirs as a historical source: historiography of the problem]. *Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta praktyky – Special historical disciplines: questions of theory and practice*, 13, 152–161. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

- Zadorozhna, L.** (2003). Vychennia temy «Pisliavoienna vidbudova i rozvytok Ukrainy v 1945 – na pochatku 50-kh rokov» za dopomohoiu istorychnykh dokumentiv [Study of the topic "Post-war reconstruction and development of Ukraine in 1945 – early 50's" with the help of historical documents]. *Istoriia v shkoli – History at school*, 9, 13–21 [in Ukrainian].
- Zadorozhna, L.** (2005). Metodyka vykorystannia dokumentiv u protsesi navchannia istorii [Methods of using documents in the process of teaching history]. *Istoriia v serednikh i vyshchyykh navchalnykh zakladakh Ukrainy – History in secondary and higher educational institutions of Ukraine*, 1, 29–33; 2, 2–5 [in Ukrainian].
- Zadorozhna, L.** (2006). «Dity viiny»: spohady yak dzherelo istorychnykh znan ["Children of War": memories as a source of historical knowledge]. *Istoriia v shkoli – History at school*, 5, 22–25 [in Ukrainian].
- Kalakura, Ya., Voitsekhivska, I., & Korolov, B.** (2002). *Istorychne dzhereloznavstvo: pidruchnyk dlia studentiv istorychnykh spetsialnosti VNZ [Historical Source Studies: A Textbook for students of historical specialties of University]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Kazmyrchuk, M.** (2010). *Dzherela osobovoho pokhodzhennia [Sources of personal origin]*. Kyiv: Lohos [in Ukrainian].
- Koliada, I.** (2019). Usna istoriia – skladova naukovy-doslidnytskoi roboty z istorychnoho kraieznavstva uchniv – chleniv MANU [Oral history is a component of research work on historical local lore of students – members of the Academy of Sciences of Ukraine]. *Usna istoriia: problemy ta perspektyvy vykorystannia naratyvnykh dzherel v istorychnykh naukovykh doslidzhenniakh: zbirnyk materialiv seminaru metodystiv, kerivnykiv naukovykh viddilen suspilno-humanitarnoho profilu MAN Ukrainy – Oral history: problems and prospects of using narrative sources in historical research: Collection of materials of the seminar of Methodists, heads of scientific departments of social and humanitarian profile of the Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, May 15, 2019)*. (pp. 34–41). Kyiv [in Ukrainian].
- Koliastruk, O.** (2008). Dokumenty osobovoho pokhodzhennia yak dzherela z istorii povsiakdennosti [Documents of personal origin as sources from the history of everyday life]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal* (pp. 145–153). Kyiv [in Ukrainian].
- Koliastruk, O.** (2010). Dzherela z istorii povsiakdennosti [Sources from the history of everyday life]. *Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druha polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.) – Postwar Ukraine: Essays on Social History (Second Half of the 1940s – Mid-1950s)* (Vol. 1 (1–2), pp. 49–73). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

- Lytvynenko, A.** (2017, August). Kulturolohichni zasady ta osnovni pidkhody do vyvchennia dzherel rehionalnoi memuarystyky [Cultural principles and basic approaches to the study of sources of regional memoirs]. *Molodyi vchenyi – Young scientist*, 8.1 (48.1), 30–34 [in Ukrainian].
- Liubovets, N.** (2010). Vyvchennia memuariv yak istorichnoho ta biohrafichnoho dzherela: do istoriohrafii problemy [The study of memoirs as a historical and biographical source: to the historiography of the problem]. *Ukrainska biohrafistyka – Ukrainian biographer*, 7, 66–104. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2010_7_5 [in Ukrainian].
- Makarchuk, S.** (1999). *Pysemni dzherela z istorii Ukrainy: kurs leksii* [Written sources from the history of Ukraine: Course of lecture]. Lviv: Svit [in Ukrainian].
- Mymokhod, M.** (n.d.). *Vykorystannia memuariv na urokakh ukrainskoi literatury v starshykh klasakh* [Use of memoirs in lessons of Ukrainian literature in senior classes]. Retrieved from <https://ukrlit.net/article/1833.html> [in Ukrainian].
- Salnikova, A.** (2004). Istochniki po istorii sovetskoy povsednevnosti i problemy ikh istovedcheskoy kritiki [Sources on the history of Soviet everyday life and the problems of their historical criticism]. *Epokha. Kultury. Lyudi (Istoriya povsednevnosti i kulturnaya istoriya Germanii i Sovetskogo Soyuza. 1920–1950-e gody): mater. mezhdunarodnoy nauch. konf. (Kharkov, sentyabr 2003 g.) – Epoch. Culture. People (History of everyday life and cultural history of Germany and the Soviet Union. 1920–1950s): Proceedings of the International Scientific Conference (Kharkov, September, 2003)*. (pp. 290–291). Kharkov [in Russian].
- Toroptseva, A.** (2018). Vyvchennia osobystosti avtora yak ody z etapiv krytyky memuarnykh dzherel v istorichnomu doslidzhenni [The study of the author's personality as one of the stages of critique of memoir sources in historical research]. *Naukovyi visnyk MNU imeni V.O. Sukhomlynskoho. Istorychni nauky – Scientific Bulletin of V.O. Sukhomlynsky MNU. Historical sciences*, 1 (45), 102–107 [in Ukrainian].
- Yaremenko, M.** (2010). *Spetsialni istorychni dystsypliny: navchalnyi posibnyk dlia studentiv istorychnykh spetsialnosteï* [Special historical disciplines: textbook way for students histories specialties]. Kyiv: Ahrar Media Hrup [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 09.03.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 14.04.2022 р.